

PODÍL VYSOKÉ ŠKOLY NA CELOŽIVOTNÍM VZDĚLÁVÁNÍ UČITELŮ ČEŠTINY

Emílie Demlová

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Vysoká škola by měla nejen připravit studenty na učitelské povolání, ale zároveň zajišťovat i kontinuitu dalšího vzdělávacího působení na učitele v praxi tím, že jim bude poskytovat odborné informace, o které je současná věda obohacována.

Cílem inovace vzdělávání učitelů češtiny základních a středních škol je v prvé řadě doplňovat nejnovější poznatky týkající se vývoje českého jazyka. Dalším důležitým úkolem je transformace těchto poznatků do výuky.

Postavení českého jazyka jako předmětu vědeckého zkoumání na jedné straně a jako nástroje myšlení a prostředku verbální komunikace ve všech sférách našeho života na straně druhé je mimořádné, neboť se jedná o náš jazyk mateřský, pro každého z nás první, který si osvojujeme.

Jazykovědná bohemistika jako vědní obor působí na vysokoškolskou výuku budoucích učitelů češtinářů a toto působení je do určité míry oboustranné. Změny povahy vědeckého poznání vyvolávají změny v koncepci vyučování a ta by měla odpovídat současnému rozvoji vědy, současné společenské praxi a společenským potřebám. Tyto snahy jsou obsaženy také ve vysokoškolských učebnicích a v dalších vědeckých publikacích, které vyjadřují nové rysy vědeckého poznání v lingvistice.

Významným rysem moderní jazykovědy je stále rostoucí zájem o verbální komunikaci spojenou s chováním člověka. Tento zájem byl vyvolán poznáním, že jazykové systémy nejsou samoúčelné, ale slouží lidské společnosti. K označení komunikačně-pragmatického obratu v jazykovědě se často užívá pojmů "vědecké paradigma" a "změna paradigmatu". I když pojem paradigmatu vědy propracoval Thomas Kuhn (1982) v oblasti věd přírodních, může jeho učení posloužit i v oblasti věd společenských. "Paradigmatem" rozumí Kuhn všeobecně uznávané výsledky vědeckého výzkumu, které na určitou dobu poskytují společnosti odborníků modely problémů a jejich řešení. V oblasti jazykovědy považujeme za proměny paradigmatu posun k pragmalingvistice spojené s prosazováním širších sociolingvistických, psycholingvistických a etnolingvistických stránek jazyka a komunikace. Z širokého okruhu problémů si všimneme blíže mluvených komunikátů mládeže, řečového jednání a chování mladého člověka.

Příprava učitelů vzhledem k tomuto úkolu by měla obsahovat nové teoretické poznatky týkající se textu, procvičování těchto poznatků pomocí nahrávání mluvených projevů a jejich následných analýz. Výsledky poslouží jednak zdokonalování profesních znalostí učitelů, jednak vytváření potřebných dovedností v oblasti mluvené komunikace, poskytnou i metodickou pomoc. Doplnění teoretických znalostí a rozvoj komunikačních schopností by měly přispět ke

zkvalitnění úrovně komunikační kompetence mladých lidí a ke zvýšení úrovně kultury řeči.

Textové analýzy se týkají projevů nepřipravených, neoficiálních, veřejných i neveřejných. Mluvčími jsou komunikanti ve věkové hranici 10 - 25 let. Nahrávky jsou dvojího typu: V prvním typu nahrávek jde o monologizovanou část dialogu při vypravování, druhý typ představuje model přátelského dialogu, který vzniká mezi komunikanty na stejné sociální úrovni v každodenní situaci často v neoficiálním prostředí. Při analýzách prvního typu si všímáme záměru mluvčího, informativnosti textu, situativnosti, koherence textu a jeho akceptability, u druhého typu nás zajímá střídání směru komunikace, pořadí replik podle reakcí komunikantů a sled replik jednotlivých mluvčích, tematické rozčlenění dialogu a členění na fáze podle časového průběhu.

Při textových analýzách používáme jednak přístupu komunikačního (obvykle postup od celku k části), ten je nadřazen všem přístupům, a přístupu propozičního (zkoumání postupuje obvykle od části k celku).

V souladu s tím, co jsme uvedli výše, jsme uspořádali se zájemci z řad učitelů cyklus seminářů, na nichž jsme se kromě poznatků o textu zabývali i textovými analýzami. Učitelé češtiny se seznámili s novými mluvnicemi češtiny vydanými v letech 1995 a 1996 a s jejich možným využitím v pedagogické praxi. Celá akce vycházela z potřeby poskytnout učitelům nejnovější informace o současné češtině, seznámit je s novými jazykovými postupy a hodnoceními, s novou terminologií. Součástí cyklu se stal i metodický návod jak provádět rozbor nepřipraveného mluveného komunikátu a nácvik dovedností při práci s magnetofonem a transkriptem.

Postup práce ukážeme jen v hlavních rysech na dvou ukázkách analýz. U prvního typu analýz vycházíme z mluveného komunikátu (transkriptu), oporou při analýzách je nám psaná verze, která vznikala v malém časovém rozpětí s verzí mluvenou. Rozbor mluveného textu obsahuje popis komunikační situace, záměr mluvčího a cíl komunikační události; koherenční vztahy v textu sledujeme jako mezipropoziční vztahy, vztahy koreferenční, tematické, funkce kompoziční a vztahy presupoziční.

Záznam mluveného projevu Zkušenosti s pojišťovnou

(1)dneska -řsem byl s mamčou -v pojiřřovně -ř(2) byli jsme tam ukončit pojistku Ž která Ž prostě -ř uzavřeř ji na deset let -ř ař na konci té pojistné smlouvy kromě toho_ že prostě ř ukončiř tak jeřřě dostaneř nějaké prachy k tomu (ř)deset nebo řtrnác (ř)tisic řo -ř (3) no_ a_ tak ta řenská v pojiřřovně měla samozřejmř hned zájem uzavřt zase pojistku (ř) novou -ř přesvědřovala nás -řjenom tak mamča řtřela ř uzavřt(ř) hned- zase ten samý (ř)typ ře bych dostal zase po deseti(ř) letech nějakých nějaké (ř)prachy -ř (4) jenomže_ řá jsem měl třeřba zraněný prst sem si seřřzi kus kůře a nedostal sem za to vřbec nic řo_ -...

Poznámky:

Z

klesavý intonační průběh

-

stoupavý intonační průběh

-	pauza
ŋ	hezitační zvuk
ukončit pojistku	přízvuk na předposlední slabice
kurziva	označení reprodukované přímé řeči
-	prodloužení výslovnosti
()	větný přízvuk

Druhá ukázka se týká analýzy dialogu.

Rozbor přátelského rozhovoru Vrácení knížky

- A ahoj Market Ž
- B nazdar Ž
- A ty Ž je prosím tě brácha doma -
- B neníŽ on teďkom odjel ke kamarádovi "myslím že je u Kamila Ž
- A ty a nevíš " kdy se vrátí -
- B nevím ale tak asi ze hodinu bude doma Ž no " však se zkus stavit potomŽ
- A ty víš co - já jsem si od něj půjčil knížku a chtěl bych ji vrátit Ž nemohla bys mu ji předat -
- B jasně Ž klidně můžu Ž a četl jsi tu knížku -
- A jo Ž byla dobrá Ž a tys ji četla -
- B ne nečetla Ž
- A jak to Ž
- B protože já mám teďkom strašný fofr před školou jako to je úplně hrozné Ž já dělám maturitu
- A uf
- B a to se vůbec nedá Ž no " já se musím strašně učit a...

1. Komunikační situace

Účastníky komunikace jsou chlapec (komunikant A) a dívka (komunikantka B). Chlapec má 20 let, studuje na Vyšší odborné škole sociální v Ostravě. Jeho mateřským jazykem je čeština, ale v rodině se mluví řečí s prvky místního dialektu. Rodiče pocházejí z Frýdku-Místku, nyní žijí ve Fryčovicích. Chlapec žije od dětství na vesnici a ovládá místní dialekt. Dívce je 18 let, studuje na střední zdravotní škole ve Vítkovicích. Rodina žije trvale ve Fryčovicích, členové rodiny ovládají místní dialekt. Rozhovor se uskutečnil v rodinném domku dívčinyh rodičů, kam přišel chlapec vrátit knížku. Oba komunikanti se dobře znají, jsou přáteli již od dětství. Chlapec působí klidným vyrovnaným dojmem, zatímco dívka spíše neklidným, vystrašeným. Její nervozita se projevovala také tékavými pohledy, pohráváním si s

vlasy a gestikulací rukou. Chlapcova gestikulace nebyla výrazná, jen místy doprovázela jeho promluvu.

2. Záměr mluvího a cíl komunikační události

Mluvíč začal komunikaci s cílem vrátit knihu. Od této skutečnosti se odvíjí další část dialogu. Chlapec klade otázky, dívka vypráví o svých problémech ve škole. Cíl komunikace byl splněn, kniha byla vrácena a navíc se mluvíč dověděl řadu dalších informací, které více upevnily vztah mezi komunikanty.

Komunikační funkce výpovědí

První dvojici replik tvoří pozdravy; následují dvojice replik, v nichž komunikant A tvoří repliky iniciační, repliky komunikantky B jsou reaktivní. Přátelský rozhovor je ukončen pozdravem.

3. Koherence textu

Soudržnost textu je patrná jednak z hlediska kompozice dialogu, jednak z hlediska tematické výstavby a výrazně z hlediska užití jazykových prostředků.

Hypertéma dialogu je vrácení knížky. Dílčí témata jsou: strach z maturity a starosti kolem přijímacích zkoušek. Z jazykových prostředků vybíráme prostředky syntaktické a textové.

Kontaktní prostředky: ahoj ...nazdar ...víš co...

Příznakový vokativ ukazuje na přátelský vztah mezi komunikanty: Market (Markéto!)...Lumo (Lumíre!)

Zájmeno ty, kterým se mluvíč obrací k adresátovi místo oslovení vlastním jménem: tyž je prosím tě brácha doma...ty víš co...

Zdvořilostní prvky: je prosím tě brácha doma...nemohla bys mu ji předat...tak prosím tě...

Elipsa části syntaktického členu: není (doma)... části přísudku: nečetla (jsem)... nikdo už nechce dál do školy (jít)...to se nedá (zvládnout)...; máš toho hodně (k učení) no mám... měj se (dobře)...

Vyjádření postoje pomocí jistotní modality: myslím že je u Kamila...

Členicí signály, postoje souhlasné i odmítavé, popřípadě výplňková slova, kterými mluvíč vyplňuje čas váhání, hledání výrazu: no...(no já se musím strašně učit;...no mámž strašně toho mám hodně;...pět předmětů no a nestihám už teďkom...); tak: (tak patříš mezi ty dobré...)

Modální kategorie záměru mluvího: chtěl bych ji vrátit...; nutnosti: musím se učit... možnosti: ať už tu zas nemusím zbytečně chodit...

Vyjádřování souhlasu: jasně...klidně můžu...jo...tak jo...

Hyperboly: strašný fofr... strašně učit... takže to je úplně šílené...

Reakce na výpověď mluvího: uť (citoslovce vyjadřující pochopení adresáta)

Opakování částí repliky: A z čeho děláš maturitu

- B z čeho Ž z češtiny z ošetřovatelství z interny a ještě z angličtiny
 A z angličtiny též - to máš pět předmětů
 B pět předmětů no...

Ověřovací otázky: ale teď se učíš dobře ne-... tak uvidíš ne- ...předej to péřovi jo-

Nedokončená výpověď, oprava: protože všichni se hlásf jdou do práce... když ho když tak ho možná ještě někde potkáš...

V textu se vyskytují další charakteristické rysy mluvené řeči: deiktické prostředky, členicí signály, výplňková slova, málo se vyskytují anakoluty (křížení syntaktických konstrukcí). I když jde o dialog neformální, spontánní, nepřipravený, setkáváme se poměrně často se zdvořilostními prostředky a tato okolnost prozrazuje pěkný vzájemný vztah mezi vrstevníky.

Při analýzách jsme si ověřili, že provedená cvičení vedou mluvčí k zodpovědnosti v řečové komunikaci, komunikanti i učitelé si prohlubují poznatky z textové syntaxe cestou produktivní poznávací činnosti, dopracovávají se k vyšší komunikační kompetenci. Přesvědčili jsme se o tom, že mnohé jevy jsou správně pochopeny, zkoumá-li je student v kontextu, procesuálně a přibližně na své úrovni jazykových znalostí a řečových dovedností.

Komunikační dovednosti jsou jedním z prostředků rozvoje osobnosti, mají mluvčímu pomoci, aby uměl dát najevo své zkušenosti, prožitky, potřeby a zájmy způsobem srozumitelným a přijatelným, přiměřeným potřebám situace i po stránce jazykové a slohové. Umění komunikovat spolu se znalostí norem jazykových a společenských dotváří osobnost člověka.

Na otázku, v čem je smysl naší práce, zda v důkladné analýze s moderním terminologickým aparátem, nebo v návodech, pokynech a východiscích ke zdokonalení mluvené komunikace, existuje jednoznačná odpověď. Pro učitele mateřského jazyka je důležitý jak systém poznatků, tak konkrétní řečové dovednosti, které získáváme v konkrétních řečových aktech.

Vrátíme-li se k našemu úvodnímu tématu, docházíme k závěru, že prvořadým úkolem pedagoga by mělo být jeho kontinuální celoživotní sebevzdělávání, ochota přijmout nové vědecké poznatky i metodické postupy a předávat je nové generaci. Na tomto úkolu by se měla podílet vysoká škola formou nabídky programů věnovaných zájemcům z řad učitelů. V současné době tak vysoké školy činí prostřednictvím Fondu rozvoje vysokých škol a zajišťují tím úzké sepětí vědy a pedagogické praxe.

Literatura

Daneš, F. (1985): Věta a text. Praha.

Kolektiv autorů Ústavu českého jazyka FF Masarykovy univerzity v Brně (1995): Příruční mluvnice češtiny. Praha.

Kuhn, T.S. (1982): Štruktúra vedeckých revolúcií. Bratislava.

Mareš, J. - Křivohlavý, J. (1995): Komunikace ve škole. Brno.

Müllerová, O. (1994): Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha.

Müllerová, O. - Hoffmannová, J. (1994): Kapitoly o dialogu. Pansofia Praha.

PhDr. Emílie Demlová
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Reální 5
701 03 Ostrava